

УДК 316.7

Валентина Ільганаєва,
професор, доктор історичних наук,
завідувач кафедри соціокультурної діяльності УжЖКіМ

Інтегральна концептуалізація як шлях до розкриття сутності соціальної комунікації

Актуальність статті зумовлена широким використанням концепту "комунікація", сутнісний потенціал якого ще недостатньо розкрито. Розглянуто наукові факти та суспільні потреби в розширенні погляду на соціальну комунікацію в новій соціально-культурній ситуації. Концепт "комунікація" став ознакою соціально-культурних стратегій розвитку сучасного суспільства. Сутнісний зміст комунікації поки що постає як когнітивний потенціал концепту, котрий використовується для розв'язання суб'єктивних чи монополюсно-корпоративних завдань і лідерства. Подальший розвиток концептуалізації міжнаукової сфери розгляду комунікації дасть змогу глибше проникнути в механізм реалізації сутнісного потенціалу соціальної комунікації.

Ключові слова: комунікація, соціальна комунікація, концепт, інтеграційний підхід, сутнісне наповнення

Підвищення уваги до поняття "комунікація" збіглося з прискоренням науково-технічного прогресу наприкінці XIX — на початку XX ст., що мало важливе значення для розвитку системи суспільно-гуманітарної науки й культури загалом. На порозі XXI ст. комунікація вже сприймалася як соціально-культурний концепт, котрий набрав силу теоретизації у площині багатьох наук, зокрема природничих і біологічних. Він став ознакою соціально-культурних стратегій розвитку суспільних підсистем, зокрема медіа-системи, економіки, політики, релігії, освіти, соціальної інформатики, соціології, педагогіки та ін. На той період вже сформувалася "хвиля комунікування" як наслідок практичного втілення технологічних інновацій в інформаційній сфері суспільства. Цей феномен метафорично представлено у праці Е. Тоффлера "Третя хвиля" (1980). Окрім того, в науці склалася методологічна ситуація, що відповідала вимогам нового світоглядного синтезу, віддзеркалюючи потребу суспільства в подоланні системної кризи та визначенні стратегічних орієнтирів сталого, рівноважного розвитку.

З цього моменту вже можемо перевірити гіпотезу про розрізнення комунікації та спілкування в єдиному ланцюзі формування системи суспільної взаємодії. Відповідно, дотримуємося думки, що нині комунікація постає як найвищий рівень суспільної взаємодії, як одна з її форм, оскільки, з огляду на наукові досягнення, така гіпотеза має певні концептуальні та когнітивні підстави. Більш вірогідними є значення форми й змісту комунікації, завдяки чіткішому вираженню функціональності в інших модусах людського існування — діяльності та пізнанні. Невипадковим виявилося питання про заміщення філософії свідомості філософією комунікації, а також руху наукових пошуків

у напрямі комунікаційної дії як кардинального онтологічного повороту в методології науки [1; 2].

Нова соціально-культурна ситуація та віртуалізація простору суспільної взаємодії потребують формування відповідних підходів до розгляду й розуміння змісту концепту "комунікація". Питання про те, відбулися ці зміни спонтанно чи були об'єктивним фактом еволюційного розгортання соціальної взаємодії на певному етапі розвитку людства, і становить мету пропонованого дослідження. У статті не торкатимемося широкого наукового арсеналу, методології й методів, залучених до вивчення комунікації та комунікаційних феноменів у науці. Попри розмаїття доктрин чи методологій концепт "комунікація" й надалі залишається основним і формує поле теоретизації та вихідні результати процесу творення культури. Важливо з'ясувати змістове наповнення концепту "соціальна комунікація", оскільки нині поширені численні визначення, які відбивають намагання різних наук і дисциплін винайти власне оригінальне значення або додати до наявних новий аспект, що впливає з методології та предмета їх вивчення. Виявляється, що всі тлумачення комунікації близькі, поліфонічні й трансграничні, тобто дають змогу наблизитися до встановлення сутнісного значення комунікації, виходячи з ширшого масштабу.

Потреба поглибити вивчення феномену комунікації в площині суспільної системи зумовлює звернення до певних досягнень сучасної науки, зокрема лінгвістики, психології, культурології, що визнали загальнолюдські механізми символічного відображення дійсності. До них належать різноманітні форми зовнішньої фіксації, передавання, поширення в зовнішній для організму суспільній пам'яті, системи тиражування (реплікації), трансляції, конвергенції інформації

та знань. Вони формують медіапростір сучасного соціуму, що має власну структуру, рівні, технології, методики. Особливої уваги потребує з'ясування ролі відчуття як найвищої форми реакції на довколишній світ, що сповнило новим змістом сучасний медіапростір.

Постмодерністські моделі світу, культури й людини як суб'єкта суспільної дії долали обмеження вузько-спеціальних парадигм, допускаючи використання конструктивних елементів гри, творчості, езотерики в пошуках можливих виходів за межі раціональності та сталих мовних систем науки. Короточасні союзи Логіки (науки) та Ейдоса (образно-чуттєвих форм свідомості) з новою силою виявились у парадигмально-когнітивних пошуках науки [2; 3]. На нашу думку, подібні ситуації характерні й для попередніх етапів, що передували соціально-культурним змінам, створювали передумови формування нового світогляду й визначали перспективні соціально-культурні моделі життя суспільства. Глобалізацію й супутні зміни життя людства нині сприймаємо як зовнішні прояви його розвитку, формою та змістом якого є інтеграційні процеси, що пронизують усю структуру соціуму. Об'єктом трансформації стає сфера людських зв'язків і відносин, характер яких нині повністю не відповідає тенденціям у суспільстві та стану Природи.

Відкриття науки та становлення соціальної свідомості як відображальної системи людства підготували його до зміни фокусу сприйняття реальності й векторності її віддзеркалення. Це потребує корекції спрямованості дій, думок, характеру зв'язків. Еталоном сприйняття має стати закон Природи як загальна зумовленість і резонансний зв'язок, котрий скеровує відображальну систему людини у протилежний бік від ознак егоцентричної, споживчої соціалізації [4]. Отже, стає зрозумілим положення про співвідношення сприйняття та відображення реальності з законами мислення, які забезпечують єдиний механізм комунікації незалежно від національних і часово-просторових відмінностей. Сучасна наука підтверджує, що джерелом варіативності відображення, а також інтегратором розмаїття "можливих" відтворюваних "можливих світів" є мова [2; 3; 4]. Її номінативно-категоріальний зміст, котрий відбивається на ментальних структурах свідомості особистості й спільнот людей, закріплюється у процесі виховання та освіти, впливає на стилі й моделі мислення. Поширена думка про те, що взаємодія індивідів є неодмінною умовою їхнього існування, а використання діалогічного мислення веде до з'ясування загальної мети, змісту, сенсу життя. Взаємність між людьми — це місток до розуміння та порозуміння між ними, умова стосунків, значення якої відійшло на периферію у міру соціалізації, а також структурно-функціонального, статусного, нормативно-правового, етичного закріплення в соціумі. Періодично суспільство зверталося до діалогу, що певною мірою підтверджує латентну потребу в спілкуванні, консенсусі, толерантності до протилежних думок і порозумінні всіх учасників суспільної дії. Парадигму діалогічності визначено в науковому пізнанні, оскільки "і пізнати цей світ, і створити уяв-

лення про нього, яке можна визначити як істинне, виявляється можливим лише в ситуації комунікації або ситуації діалогу" [1, с. 288].

Окрім того, як свідчать сучасні дослідження, півкульна організація мозку людини становить основу внутрішнього діалогу, діалогу між бажаннями, логікою розуму та відчуттям серця. Можливо, що саме тому досягнення взаєморозуміння потребує нині не логічного стандартного мислення з використанням мови, а мислення на основі емоцій, відчуття іншої особистості. Людина існує у світі лише у зв'язку та визнанні іншого як себе, пізнає себе лише через іншого і в іншому (Е. Муньє). Філософія серця є ознакою історичної системи культурних цінностей нашої країни, що йде від Г. Сковороди та продовжується у працях П. Юркевича. Отже, Радіо (логос) та Ейдос (відчуття) постають в єдності, про що свідчить тенденція формування сенсоросфери медіапростору.

Баланс між станами відчуттів лівої та правої півкуль сприяє формуванню психологічної стійкості особистості та внутрішньої згоди із собою та оточенням за умови, що реакції суб'єктів комунікації врівноважуються завдяки досягненню серединного значення (стану). В лінгвістиці, психології, філософії, культурології наявні традиційні й сучасні його тлумачення: узус — у лінгвістиці, резонанс — у психології, "загальне місце" — у філософії, присутність третього — у культурології. Виявлено, що в такому стані збуджується права півкуля, яка має стосунок до інтуїтивного сприйняття серединного значення будь-яких опозицій (З. Мерілі). Всі можливі особливості мови, котрі вміщують її окремі складники, форми та структури, характеристичні ознаки, види, засоби, зводяться до серединного значення посередника між світом і людиною, про що зауважують автори колективної монографії [5]. За висновками науковців, саме мова стає містком, котрий поєднує опозиції завдяки інтегративним властивостям. Це стосується також гострих суперечностей між матеріально-предметними й нематеріальними об'єктами, що визначаються первинно-природними, інтуїтивно-чуттєвими контурами свідомості та перебувають поза межами доказів за допомогою традиційної раціональної логіки.

Філософія мови надала нові можливості в розумінні сутності комунікації. Тому відома гносеологічна опозиція між Логосом та Ейдосом актуалізована сьогодні як асиметрія у співвідношенні природничих і гуманітарних наук, виховання та освіти, логіки й чуттєвості, права й етики тощо, протистояння між якими виявляються постійними джерелами конфліктів і девіацій у соціумі. Можливо, через це люди не здатні досягти бажаної ефективної взаємодії в суспільстві на будь-яких рівнях його організації. Перешкоди в комунікації постають як системи сприйняття та відображення навколишнього середовища і не дають індивідам можливості вирватися з тенет зв'язків і відносин, які давно не відповідають духовним конструктам "любов", "щастя", "віра", "істина". Впродовж історії цивілізації зміна реального змісту всіх видів діяльності супроводжується зміною відображальних знакових систем, їхніх структур, засобів трансляції інформації та знань (знаково-символьні зображення, пісенні, музичні форми, танок тощо). Всі вони входять

до структур соціальної пам'яті, сформованої насамперед на ґрунті мови й мовлення, що акумулює, зберігає та передає поколінням необхідну інформацію й досвід, котрий становить основу свідомості кожного індивіда. Нині визнано, що мова мистецтва — це художні образи, "які йдуть від чуттєвого сприйняття дійсності й того, що приховано в мистецьких витворах", адже нагромадження пізнавального й діяльнісного досвіду відбувалося за допомогою доступних у різні часи комунікаційних практик.

Становлення сфери взаємодії здійснювалося паралельно розвитку суспільства й людини в ньому. Так почав формуватися комунікаційний простір у сучасному розумінні. Виникає взаємна нелінійна послідовність — спіралеподібна, що циклічно розширюється від зв'язку на основі сигналу (перша та друга сигнальні системи), знаку, символу, тотему — контакту — спілкування до комунікації. Вагоме значення для формування нового погляду на неї мала праця М. Маклюєна "Розуміння медіа: розширення людини" (1964). У добу медіа всі комунікаційні канали, які були створені впродовж історії людства на основі різноманітних засобів і розширювали фізичні властивості сприйняття дійсності, відображення, формування штучних систем підтримання суспільної дії, зберігання й тиражування інформації тощо, інтегровано в єдину мультимодальну мережу комунікування. Мультимедійність техносфери соціально-комунікаційної системи забезпечила поєднання тривалий час диверсифікованих каналів соціальної комунікації, а фактично — "технологічне розширення людини" завдяки урізноманітненню засобів комунікації від моменту виникнення (початку) до моменту трансформації в наш час. Завершення мегациклу розвитку комунікації суспільства свідчить про його входження в нову епоху соціальної взаємодії. Нині можна визначити аспекти вивчення феномену комунікації, основними з яких є: універсальність явища та спорідненість його проявів у природі та соціумі; функції у структурі зв'язків у системах будь-якої природи; дослідження як форми, діяльності, змісту, процесу.

Отже, соціальна комунікація є інструментом формування та водночас однією з властивостей суспільства. Комунікаційна техносфера, інфосфера, сенсоросфера, семіосфера інтегрального медіапростору слугують когнітивними конструкціями для відображення гомогенізації соціальної свідомості. Однією з найважливіших соціально-психологічних функцій масової комунікації є її здатність до самоорганізації суспільної думки чи свідомості [6]. Це повністю відповідає заявленій багатовимірності сучасного медіасередовища, котре пропонує нове відчуття часу й простору, що зближуються в момент комунікування суб'єктів, окреслює його внутрішню, інтенціональну потребу причетності суб'єктів комунікації до єдиної дії. Певні комунікаційні акти перетинають просторові обмеження суспільної взаємодії та виявляються у процесі створення "загальних місць" розуміння й відчуття, що стають основою формування нових спільностей відповідно до реалізації головного завдання комунікації. У цьому й полягає її сутнісне значення в структурі суспільної взаємодії, на відміну від генетично спорідненої форми — спілкування.

Медіапростір — це новий стан життя й культури світу, що набув принципово нових характеристик, які важко піддаються раціоналізації (Е. Гідденс). У новому соціальному просторі прискорюється час, процес соціальної взаємодії інтенсифікується, набуває небаченої раніше динаміки. Стрімкий розвиток визначає новий механізм координації рівноправних соціальних суб'єктів, яких поєднує загальний потік повідомлень за єдиними нормами й цінностями (Ю. Габермас, 2000). Медіа, зокрема мас-медіа, на думку Н. Лумана, мають відповідати високим критеріям соціальної реальності, що надає суспільству рівновагу, захищеність і благо (Н. Луман, 2005).

Однак кількісний чинник розвитку техносфери медіа, хоча і має певний потенціал, не визначає повністю якісні зміни в суспільстві. Таким чинником стає інтенціональність суспільних зв'язків і відносин, яка стосується всіх сфер суспільної взаємодії на різних рівнях її прояву. Формуванню такого стану сприяє введення когнітивних проблем у вивчення культури й соціальної комунікації [7]. Комунікація як форма взаємодії з потенціалу трансформується в ресурс, силу, що скеровує людство до нового стану та робить його єдиною системою. Отже, суспільство стоїть на порозі якісних змін у відносинах, де головним чинником регулювання сталого й успішного розвитку стає комунікація. Створення сприятливих умов взаємодії соціальних суб'єктів на всіх рівнях суспільної організації, в різноманітних ситуаціях з однаковою та достатньою повнотою — це головне завдання сучасної системи соціальних комунікацій.

Розширення меж життєвого поняття "комунікація" супроводжується значним збагаченням та ускладненням його змісту в теоретичних понятійних матрицях предметної будови різних наук і комунікативних практик, котрі обслуговують будь-які суспільні сфери. Важливо звернути увагу на те, що основу попередніх концептуалізацій становив технологічний чинник, котрий спрямовував вивчення комунікації, виходячи саме з практичних потреб і міркування про використання її властивостей як засобу впливу на свідомість людей, підвищення прикладного значення доктрин економічного зростання, стимулювання потреб у товарах і послугах, збільшенні прибутків, виробничої ефективності та організаційно-корпоративного лідерства в масштабах глобального суспільства. Технологічний чинник зіграв із новим поняттям "злий жарт", через що більш загальне значення набуло широкого вжитку в техніці, науці, суспільній практиці та особистому житті людей. Лише в межах соціально-комунікаційної теорії реалізується об'єднавча роль конструкту "комунікація" та його поглиблення завдяки новим об'єктам медіапростору та розширенню масштабу його розгляду. Численні інтерпретування комунікації в площині конкретних дисциплін і концептуалізації моделей комунікаційного процесу пояснюються бажанням розв'язувати певні практичні завдання, що постають у різних суспільних підсистемах.

Уявлення про соціальні комунікації як форму суспільної взаємодії підтверджуються у процесі використання генералізаційної методології, що поєднує феноменологічний, онтологічний, гносеологічний аспекти наукового пізнання. Крім того, концептуаль-

ний синтез дає змогу вийти за межі вузьконаукових специфікацій комунікації та поглибити її бачення як об'єкта пізнання. Соціальна комунікація в такому розумінні набуває змістового наповнення, що характеризується комунікаційною єдністю суб'єктів з метою досягнення стану співдії, співбуття. Соціальна комунікація на відміну від спілкування потребує взаємоспрямованої інтенції суб'єктів, що комунікують, тому додатковим наповненням поняття соціальної комунікації як такої є ставлення до іншого як до себе та встановлення зв'язків як до себе. Способи досягнення цієї єдності розглянуто в одній з праць авторки [8]. Комунікаційна єдність наповнює соціальну комунікацію, коли всі її агенти виходять із спільного відчуття світу й людини як вищої цінності, попри расу, вік, гендер, мову та інші ознаки, що відрізняють індивідів один від одного. Основою їх об'єднання є загальна обізнаність про людство та Всесвіт, вектор дії законів буття та соціуму, інтенціональність думок, дій і речень, які базуються на спільному відчутті взаємозалежності та взаємопов'язаності. Розмаїття ментально-когнітивних характеристик людей, зумовлене національними, етнічними культурами, не перешкоджає відчуттю природної родової спільності соціуму, в чому, власне, й полягає сутнісне призначення комунікації.

Таке розуміння цілком збігається з вимогою часу — індивід має позбутися залежності від своєї егоїстичної природи, аби використовувати її роздрібнений потенціал у реалізації духовного відродження соціуму. За такого підходу соціальна комунікація набуває здатності до практичної реалізації всієї мудрості людства. Поняття "сучасне суспільство, "яке комунікує" свідчить лише про його технічні можливості, однак не означає, що воно стало комунікаційним, оскільки потенціал соціальної комунікації не досяг повного розкриття та гальмує позитивний рух трансформації людства.

Таке бачення сутності комунікації нівелює негативну діалектику комунікації як роз'єднаність людської спільноти, що була виразником суб'єктивності впродовж минулого століття. Роздуми в цьому векторі зближують викладену позицію з думками інших дослідників, які вважають комунікацію медіумом. Додамо, що ця властивість, на нашу думку, дорівнює значенню "універсального медіуму", котре набуває різноманітних субстанціональних форм через особливості систем, в яких розглядається. Утім, комунікація в будь-якій формі виконує системно-інтегративну функцію, що забезпечує досягнення цілісності системи та перехід на якісно новий рівень існування.

Властивості комунікації в суспільстві зумовлені її сутнісним призначенням, таким самим, як і в системах іншої природи. Подальше розширення поля концептуалізації щодо феномену "комунікація" наблизить до розуміння її сутнісного значення та аргументації механізму дії.

Список використаної літератури

1. Лук'янець В. С. Світоглядні імплікації науки / В. С. Лук'янець [та ін.]. — Київ : Парапан, 2004. — 408 с.
2. Ситниченко Л. А. Человеческое общение в интерпретациях современной западной философии / Л. А. Сит-

ниченко ; АН УССР, Ин-т философии. — Киев : Наукова думка, 1990. — 108, [2] с.

3. Степанов Ю. С. Смена "культурных парадигм" и ее внутренние механизмы / Ю. С. Степанов, С. Г. Проскурин // Философия языка: в границах и вне границ / отв. ред. Ю. С. Степанов [и др.]. — Вып. 1. — Харьков : Око, 1994. — С. 13—36.
5. Наука 21 века: консолидация науки в условиях системных социально-культурных трансформаций : монография / [под науч. ред. С. А. Заветного, В. А. Ильганаевой] ; Харьковский нац. тех. ун-т сельского хозяйства им. П. Василенко. — Харьков : Мискидрук, 2017. — 432 с.
6. Философия языка: в границах и вне границ / Ю. С. Степанов [и др.]. — Харьков : Око, 1993. — Т. 1. — 192 с.
7. Гуревич Л. С. Коммуникативный акт в рамках теории речевой деятельности / Л. С. Гуревич // Международный конгресс по когнитивной лингвистике : сб. материалов, 26—28 сентября 2006 г. / отв. ред. Н. Н. Болдырев; Федеральное агентство по образованию, Тамб. гос. ун-т им. Г. Р. Державина. — Тамбов : Изд-во ТГУ им. Г. Р. Державина, 2006. — 400 с.
8. Ильганаева В. О. Библиотечная освіта: нова парадигма розвитку : монографія / В. О. Ильганаева. — Київ : Ред. журн. "Бібліотечний вісник", 1996. — 256 с.
9. Ilganayeva V. What kind of dialogue the civil society needs: the conceptualization of the new model / V. Ilganayeva // Forms and Determinants of Development of Civil Dialogue. — Lublin, 2015. — P. 19—29.

Актуальность статьи обусловлена широким использованием концепта "коммуникация", сущностный потенциал которого ещё недостаточно раскрыт. Рассматриваются научные факты и общественные потребности в расширении взгляда на социальную коммуникацию в новой социально-культурной ситуации. Концепт "коммуникация" стал признаком социально-культурных стратегий развития современного общества. Сущностное содержание коммуникации пока что предстаёт как когнитивный потенциал концепта, используется для решения субъективных или монополю-корпоративных задач и лидерства. Дальнейшее развитие концептуализации межнаучной области рассмотрения коммуникации позволит глубже проникнуть в механизм реализации сущностного потенциала социальной коммуникации.

The relevance of the article is determined by the widespread use of the concept of "communication", the essential potential of which is not yet sufficiently disclosed. The work considers scientific facts and social needs in the expansion of the view on social communication in the new socio-cultural situation and to identify ways of approaching the understanding of the essence of social communication. The concept of "communication" has become a sign of socio-cultural development strategies of modern society. The essential content of communication is understood as cognitive potential of the concept and is used for resolving subjective or monopoly-corporate issues and leadership. Further development of the conceptualization of cross-scientific field of the communication consideration allows discover deeper the mechanism of the realization of social communication potential.

Надійшла до редакції 16 квітня 2019 року